

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 341.231.14: 342.72/.73 (477)

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Ганзенко О.О., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
gan-oleksandr@yandex.ua*

У статті досліджуються сучасний стан та напрями вдосконалення механізму захисту прав і свобод людини. Аналізуються основні національні й міжнародні способи захисту прав громадян України, серед яких виділяються правові та неправові засоби. Окрема увага приділяється дослідженню категорії «правові засоби» як універсальній теоретичній конструкції. Стверджується, що саме сукупність правових засобів утворює механізм правового регулювання, основною метою якого є належний рівень реалізації й захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: права людини, способи захисту, правові засоби, механізм правового регулювання, національні засоби, міжнародні засоби, імплементація, європейські цінності.

ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Ганзенко О.О.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
gan-oleksandr@yandex.ua*

В статье исследуются современное состояние и направления усовершенствования механизма защиты прав и свобод человека. Анализируются основные национальные и международные способы защиты прав граждан Украины, среди которых выделяются правовые и неправовые средства. Отдельное внимание уделяется исследованию категории «правовые средства» как универсальной теоретической конструкции. Утверждается, что именно совокупность правовых средств создает механизм правового регулирования, основной целью которого является надлежащий уровень реализации и защиты прав и свобод граждан.

Ключевые слова: права человека, способы защиты, правовые средства, механизм правового регулирования, национальные средства, международные средства, имплементация, европейские ценности.

LEGAL MEANS OF PROTECT HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN UKRAINE: CURRENT STATUS AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT

Ganzenko O.O.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
gan-oleksandr@yandex.ua*

In a scientific publication investigates the current state and the main directions in protection mechanism of rights and freedoms improvement. Article analyzes the main national and international ways to protect citizens' rights of Ukraine. It's distinguished legal and not legal means of protecting the rights and freedoms of citizens. Special attention is given to the category of "legal means". The category of "legal means" is a universal theoretical structure. It is noted that it is a set of legal tools creates a mechanism of legal regulation. In turn, the main purpose of existence and functioning of the mechanism of legal regulation is the appropriate level of realization and protection of the rights and freedoms of citizens.

Among the national ways of protecting human rights are the following: the right person to go court; treatment of citizens in the law enforcement agencies (the police, the security service, the prosecutor's office); access to a lawyer, notary or legal counsel for the purpose of obtaining legal aid and representation of the interests of the citizen in court; an appeal to the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights; treatment of citizens in higher bodies of state authority (administrative appeal); appeal to human rights organizations.

It is not legal, but legal means of protection of the rights and freedoms of citizens may include an appeal for help to the media; appeal to the public activists and other members of the public with a view to the common defense of their rights and freedoms.

Unfortunately, in modern society and used legal and illegal means to protect human rights and freedoms – an appeal to the criminal authorities, lynching (a crime against the rights of the offender), abuse of authority or official position, bribery and other corrupt practices.

The most effective means of international protection of human rights and freedoms of Ukrainian citizens is to appeal to the European Court of Human Rights. Of particular importance is the execution of its decisions in accordance with the Law of Ukraine “About the execution of decisions and the application of the European Court of Human Rights”. Therefore, an important area in protection of the rights and freedoms of the citizens of Ukraine mechanism improvement is a legal education and legal education, dissemination of information about the European Court of Human Rights.

Key words: human rights, ways of protection, legal means, mechanism of legal regulation of national funds, international funds, implementation, European values.

Механізм правового регулювання української держави перебуває на стадії реформування та подальшого вдосконалення. В умовах демократизації українського суспільства й державної влади, підвищення ролі громадськості в побудові соціальної правової держави особливе значення має вдосконалення механізму захисту прав і свобод людини. Від рівня захищеності й гарантованості прав і свобод людини в Україні залежить також успіх євроінтеграційних процесів, адже основною вимогою Європейського Союзу є подолання в Україні корупції, проведення судової реформи та реформування системи правоохоронних органів держави.

Основними елементами механізму правового регулювання є різноманітні правові засоби, за допомогою яких досягаються публічні й приватні цілі правового регулювання суспільних відносин. Захист прав і свобод громадян здійснюється в різних формах із використанням передбачених законодавством правових засобів. Система правових засобів захисту прав і свобод людини в механізмі правового регулювання України потребує суттєвого вдосконалення, упровадження нових методів та прийомів, у тому числі інноваційних технологій, що обумовлює актуальність дослідження зазначеної тематики з метою формування цілісного уявлення про систему правових засобів захисту прав і свобод людини, а також формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та юридичної практики в аналізованій сфері суспільних відносин.

Тематичні дослідження розглядають категорію «правові засоби» як основну категорію інструментальної теорії права (С.С. Алексєєв, О.В. Малько, К.В. Шундіков, О.В. Онуфрієнко). Однак у контексті сучасної пізнавальної ситуації в юридичній науці ця категорія застосовується здебільшого як узагальнююче поняття з надто широким змістом, що покликане полегшити групування за функціональною ознакою різноякісних, навіть очевидно неюридичних явищ. Саме в такому сенсі термін «правові засоби» використовується в роботах С.М. Аброськіна, О.О. Авраменко, І.О. Дзери, Р.М. Кашапова, В.А. Команчі, Т.Ш. Кулматова, О.О. Небрат, В.В. Трухачова, Ю.І. Чалого, Т.М. Чапурко та інших учених. Водночас сформовано декілька цілком обґрунтованих підходів до розуміння категорії «правові засоби» як категорії, що має самостійне значення. Зокрема, авторські концепції запропонували такі відомі науковці, як С.С. Алексєєв, О.В. Малько, К.В. Шундіков, Б.І. Пугинський; детально розробив концепцію правових засобів в інструментальній теорії права український правознавець О.В. Онуфрієнко; у межах західноєвропейської теорії права власний підхід до розуміння категорії «правові інструменти» запропонував Ж.-Л. Бержель.

Останнім часом категорію «правові засоби» активно використовують М.В. Буроменський, Д.О. Андрєєв, Н.В. Аніщук, Т.В. Волинець, Н.В. Волкова, Ю.В. Гридасов, Н.М. Дятленко, Г.В. Єрьоменко, Л.В. Карабут, В.І. Ткаченко, Б.В. Кузьменко, М.М. Кузьміна, О.А. Куций, І.І. Митрофанов, О.С. Мірошніченко, О.О. Небрат, Є.Б. Ольховський, О.В. Онуфрієнко, В.В. Пахомов, О.Ю. Салманова, О.О. Степанов, А.М. Чернобай та інші відомі вітчизняні автори.

Серед сучасних дослідників різних аспектів реалізації й захисту прав і свобод людини варто назвати таких науковців, як О.М. Бандурка, О.В. Волошенюк, М.М. Жовтобрюх, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.В. Ладиченко, О.Г. Мурашин, В.Л. Погрібна, І.І. Поляков, П.М. Рабінович, О.Ю. Синявська, В.І. Сировацький, О.Ф. Скакун, Ю.М. Тодика, Л.Г. Удовика, М.В. Цвік, В.В. Черней, В.Ю. Швачка, Ю.С. Шемшученко С.В. Шерстюк, А.М. Шульга та інші.

Проте, незважаючи на досить велику кількість досліджень категорії «правові засоби» та сутності й способів захисту прав людини, недостатньо розробленим залишається питання класифікації правових і неправових засобів захисту прав і свобод людини в механізмі правового регулювання. Зазначене обумовлює актуальність статті, її теоретичну та практичну значимість. Адже чітка й детальна класифікація правових засобів захисту прав і свобод людини дасть змогу суб'єкту права

використовувати досліджений правовий інструментарій на практиці, володіючи всім спектром знань про свої можливості.

Метою статті є надання авторської класифікації правових засобів захисту прав і свобод людини в механізмі правового регулювання, а також їх загальної характеристики.

Ця мета обумовлює необхідність вирішення низки взаємопов'язаних дослідницьких завдань. По-перше, необхідно розкрити теоретико-методологічну основу дослідження правових засобів у механізмі правового регулювання. По-друге, варто провести наукове узагальнення та сформулювати авторське визначення категорії «правові засоби». По-третє, необхідно здійснити авторську класифікацію правових засобів захисту прав і свобод людини та надати їх змістовну характеристику. По-четверте, варто сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового інструментарію захисту прав і свобод людини в Україні та визначити перспективи подальшого дослідження цієї тематики.

Об'єктом статті є механізм захисту прав і свобод людини в Україні як складова механізму правового регулювання, а предметом – класифікація правових засобів захисту прав і свобод людини в механізмі правового регулювання.

Методологія публікації ґрунтується на органічному поєднанні філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження.

На думку О.В. Онуфрієнка, у найзагальнішому сенсі правові засоби – це система субстанціональних та діяльнісних правових явищ, за допомогою яких конкретні суб'єкти правовідносин, що поступово набувають характеру інструментальної гри, досягають приватних і публічних цілей [1, с. 13].

Категорія «правові засоби» активно використовується вітчизняними й зарубіжними науковцями, про що свідчить значна кількість дисертацій та монографій із використанням зазначеної дефініції [2; 3].

Під категорією «правові засоби» варто розуміти фактично всі елементи правової реальності, які використовуються для досягнення приватної чи публічної мети. Отже, усі елементи механізму правового регулювання є інструментами – «правовими засобами». Достовірність такої позиції підтверджується думкою О.Ф. Скакун, яка визначає механізм правового регулювання як узятую в єдності систему правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється й забезпечується правопорядок («належне» в праві стає «сущим») [4, с. 498]. На переконання П.М. Рабіновича, механізм юридичного регулювання – це система всіх юридичних засобів, за посередництвом яких держава здійснює владний вплив на суспільні відносини [5, с. 199].

Отже, і норма права як первинний елемент механізму правового регулювання, і нормативно-правові акти, і суспільні відносини, і акти застосування норм права, і інтерпретаційно-правові акти є правовими засобами досягнення приватної чи публічної мети учасниками правових відносин.

У широкому розумінні правовими засобами ми маємо право назвати всі засоби досягнення визначеної мети, регламентовані нормами права та передбачені чинним законодавством. Адже регламентованість правом визначає правовий характер тих або інших засобів.

Таким чином, усі інструменти захисту прав і свобод людини, які регламентуються чинними нормативно-правовими актами, можна назвати правовими засобами захисту прав і свобод людини. Такий інструментальний підхід дає змогу розуміти та сприймати право не лише як систему дозволів, заборон і зобов'язань, а й як величезну та потужну систему правових інструментів досягнення поставленої мети. Право виступає не як нав'язане державою, а як надане для використання суб'єктами суспільних відносин.

З огляду на це важливою стає класифікація відповідних правових засобів для кожної сфери й кожного напрямку суспільних відносин, щоб кожен громадянин бачив перед собою не неосяжний масив нормативно-правового матеріалу, а чітку й конкретну систему правових інструментів, яку він може використати для вирішення конкретного питання та задоволення своєї конкретної потреби.

Сучасний інструментарій захисту прав і свобод людини в Україні налічує низку досить ефективних правових засобів, які потребують подальшого вдосконалення та втілення в реальне життя. До зазначених засобів можна віднести такі правові можливості особи:

- конституційно й законодавчо закріплені права особи та принципи їх реалізації: принцип презумпції невинуватості, принцип доведеності вини (за яким усі сумніви в доведеності вини

особи трактується на її користь), право не свідчити проти себе та членів своєї родини, право на судовий захист порушених прав, право на правову допомогу, право на звернення (із зауваженнями, скаргами й пропозиціями, заявою чи клопотанням) і своєчасну відповідь, право на недоторканість особи та житла, заборона катувань тощо;

- звернення до суду;
- виконання судового рішення державною виконавчою службою;
- звернення до правоохоронних органів (прокуратури, поліції, Служби безпеки України);
- звернення до вищої інстанції органу державної влади (адміністративне оскарження);
- звернення до Європейського суду з прав людини після використання всіх національних способів захисту;
- забезпечення права на безкоштовну правову допомогу та права на побачення з адвокатом до першого допиту;
- звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- звернення за допомогою до адвоката, приватної юридичної фірми, нотаріуса та представництво юристом інтересів особи в суді, органах державної влади й місцевого самоврядування.

Крім наведених, суто юридичних, способів захисту прав і свобод людини, можна виділити низку таких легальних засобів:

- 1) звернення за допомогою до засобів масової інформації (що актуалізує порушення та привертає увагу як громадськості, так і органів державної влади);
- 2) звернення до представників вищих органів державної влади й місцевого самоврядування (Президента України, Прем'єр-міністра України, народних депутатів тощо);
- 3) звернення за допомогою до національних і міжнародних громадських правозахисних організацій, громадських активістів та інших представників громадськості;
- 4) організація й проведення мітингу, пікетування, страйку, голодування, акції протесту тощо з вимогами до представників державної влади щодо відновлення порушених прав та притягнення винуватих осіб до відповідальності.

На жаль, непоодинокими є випадки використання явно неправових способів захисту прав особи в Україні, до яких можна віднести такі:

- звернення за допомогою до кримінальних авторитетів;
- самосуд, самоуправство (застосування сили, погроз до порушника прав);
- дачу хабара, корупційні дії, тиск на посадову особу;
- зловживання владою й посадовим (службовим) становищем.

Наведений розподіл правових та неправових способів захисту прав і свобод людини в Україні, звичайно, не є вичерпним та потребує окремого детального дослідження.

З огляду на наведену класифікацію доцільно запропонувати такі напрями й конкретні заходи щодо вдосконалення існуючого правового інструментарію захисту прав і свобод людини в Україні:

- 1) завершення судової реформи та реформи правоохоронних органів (очищення й оновлення влади, оптимізацію системи судових і правоохоронних органів);
- 2) активну протидію корупції й хабарництву (посилення кримінальної відповідальності за хабарництво, відмову від розмежування корупційних дій і хабарництва як фактично тотожних явищ);
- 3) удосконалення механізму звернення та розширення повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- 4) створення окремого рахунку в Державному бюджеті України для своєчасної виплати відшкодування за рішеннями Європейського суду з прав людини;

- 5) реформу закладів попереднього ув'язнення особи – слідчих ізоляторів (створення мережі приватних слідчих ізоляторів за державною ліцензією та під контролем державних органів);
- 6) реформу органів досудового розслідування (створення Національного бюро розслідувань);
- 7) суттєве збільшення виплат адвокатам, які залучаються до справи за рахунок держави (безкоштовно для особи згідно з правом на безкоштовну правову допомогу);
- 8) поширення використання відеофіксації всіх дій співробітників правоохоронних органів та забезпечення доступу громадськості до відповідних відеофайлів, які не містять державну таємницю чи оперативну інформацію.

Наведений перелік шляхів удосконалення способів захисту прав і свобод людини в Україні не є вичерпним та містить першочергові й невідкладні, на нашу думку, заходи. У цілому ця тема залишається актуальним напрямом наукових досліджень і практичних дій із боку держави.

Окремо варто підкреслити перспективність захисту прав і свобод громадян України в Європейському суді з прав людини. Кожен має право після використання всіх національних способів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна (ст.55 Конституції України). 17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Отже, механізм захисту прав і свобод людини в національному праві було доповнено правовими можливостями захисту прав і свобод у Європейському суді з прав людини. Прийнятий 23 лютого 2006 року Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» відкрив нові перспективи розширення юридичної практики щодо реального захисту прав і свобод громадян у Європейському суді з прав людини.

Найактуальнішими випадками порушення прав і свобод людини в Україні є порушення права на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку, невиконання або тривале виконання рішень національних судів та порушення права на ефективні засоби юридичного захисту. Нерідко в Україні порушуються права на свободу й особисту недоторканність і заборона катувань. Особливо це стосується випадків безпідставного затримання особи співробітниками органів внутрішніх справ та застосування недозволених засобів під час допиту.

Щодо правових можливості захисту порушених прав і свобод громадян України повинен пам'ятати, що Європейський суд із прав людини може прийняти питання до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту (відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права), і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення. Умова використання всіх національних засобів правового захисту передбачається також Конституцією України.

Правові можливості захисту прав і свобод громадян України в Європейському суді з прав людини нормативно визначено Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод 1950 року, норми якої регламентують підстави й порядок звернення до Європейського суду з прав людини, а також законодавством України, зокрема Конституцією України, Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року, Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року.

Після прийняття останнього акта правові можливості захисту прав і свобод громадян України в Європейському суді з прав людини стали гарантуватися конкретним механізмом виконання рішень Європейського суду з прав людини, оскільки цей механізм детально регламентується вказаним законом. Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року передбачається механізм поширення інформації про практику Європейського суду з прав людини серед державних органів та установ України, а також прямо вказується, що практика Європейського суду з прав людини є джерелом права для українських судів. Зазначені в цьому акті державні органи й посадові особи зобов'язані виконувати заходи загального та індивідуального характеру для усунення причин порушення Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Отже, в Україні існує теоретично й законодавчо обґрунтована перспектива розширення юридичної практики щодо допомоги громадянам у зверненні до Європейського суду з прав людини за захистом

своїх прав, що має сприяти вдосконаленню української правової системи та її доведенню до рівня європейських стандартів захисту прав і свобод людини. Зазначене обумовлює перспективність подальшого наукового дослідження цієї тематики, адже імплементація європейського гуманітарного права в національну юридичну практику є однією з умов набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Онуфрієнко О.В. Правові засоби у контексті інструментальної теорії права : автореф. дис. на здобуття наук ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Історія і теорія держави та права ; історія політичних і правових учень» / О.В. Онуфрієнко ; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2004. – 18 с.
2. Аніщук Н.В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук ступ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Історія і теорія держави та права ; історія політичних і правових учень» / Н.В. Аніщук ; Одеська національна юридична академія. – О., 2008. – 36 с.
3. Чернобай А.М. Правові засоби захисту персональних даних працівника : автореф. дис. на здобуття наук ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / А.М. Чернобай ; Одеська національна юридична академія. – О., 2006. – 21 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Вид. 4-те, доп. і перероб. – К. : Алерта, 2014. – 524 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : [навч. посібник] / П.М. Рабінович ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Вид. 10-е, зі змін. – Л. : Край, 2008. – 224 с.

REFERENCES

1. Onyfrienko, O.V. (2004), «Legal means in the context of the instrumental theory of law», Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, National university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
2. Anishyk, N.V. (2008), «Legal means to eradicate gender-based violence in Ukraine», Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Odesa national legal academy, Odessa, Ukraine.
3. Chernobay A.M. «Legal means of protection of employee's personal data», Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.05, Odesa national legal academy, Odessa, Ukraine.
4. Skakyn, O.F. (2014), *Teoriya derzhavu i prava* [Theory of State and Law], Alerta, Kiev, Ukraine.
5. Rabinovuch, P.M. (2008) *Osnovu zagalnoii teorii prava ta derzhavu* [The general theory of Law and State], Kraj, Lviv, Ukraine.

УДК 342.24: 327.29: 282/288

ІДЕЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МІЖДЕРЖАВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА ЗАСАДАХ ТЕОКРАТИЧНОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ З ДОМІНАНТОЮ КАНОНІЧНОГО ПРАВА

Єрмакова Г.С., к.філос.н., доцент

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна
asmetod@ukr.net*

Встановлено, що ідеї міждержавної інтеграції на європейському континенті тривалий історичний період перебували в центрі уваги католицької церкви. Аналіз діяльності церкви дав змогу визначити основні фактори європейської міждержавної інтеграції. Проведено аналіз розвитку інтеграційних процесів, що відбувались під впливом католицької церкви, у тому числі аналіз суспільно-політичних і філософських